

Pályi Zsófia felvétele

A kínaiak természetszemléletében nekem az tetszik leginkább, hogy a tájat mindig is nőneműnek tekintették. Elsősorban a női princípium jelent meg számukra a természet alkotásaiban. A nőiséget annyira fontosnak tartották a természeti és az emberi világban, hogy nőies tulajdonságokkal ruházták fel irodalmuk férfi hőseit is. Így jelezve, hogy az ember akkor is érzékeny természeti lény, amikor elszakad eredeti környezetétől. Új környezetével azonban már nem képes kialakítani azt a szép és barátságos, sőt felemelő viszonyt, amelyet a természeti környezettel alakított ki korábban, és amelyet minden állapotában nőiesen szépnek és finomnak látott. És persze, ennek megfelelően, mondhatni, lovagiasan bánt is vele. Ezt azután a természet szelíd asszonyi törődéssel, szeretettel viszonzta. De szép is volt! Mintha nem is lett volna igaz...

Sári László

„Mitől lenne szabad?”

Beszélgetés Sári Lászlóval

– Mi jut eszedbe, ha azt mondom: ráérő idő?

– *Szabad idő!* – Mitől lenne szabad? Mitől független az idő? Már maga a fogalom is képtelenség, lehetetlen elgondolás. Semmi sem szakadhat el az időtől, főleg mi magunk nem szabadulhatunk tőle. Talán csak a halálunk teremt szabaddabb viszonyt az idővel, de ebben sem vagyok egészen biztos. Hiszen a nemlét is időben történik. Se élve, se holtan nem ússzuk meg tehát az időt. Ha létezne *szabad idő*, akkor azokban a pillanatokban, percekben, órákban vagy években, amikor ő lenne, mi nem léteznénk.

Hétköznapi, köznyelvi jelentésében pedig azért képtelenség, mert nem igaz, hogy az emberek csak munkaidőben látják el magukat kötelező feladatokkal. Akinek nincs dolga, miután a munkaideje letelt, arra nézve manapság életveszélyessé válna a „szabad” idő. Ezért aztán nem is hagy magának ilyet, nem kockáztat. Ha a körülményei nem engedik, hogy akcióprogramokkal (fitnesz, wellness, sport, alsport, zabálás, egyéb) töltsse ki az életét, megőrül, mert nem tud magával mit kezdeni. Elég egy hosszú hétvége, és teljesen kiborul, ha nincsenek feladatai, ha nincs „jó programja”. De még a rossz program is jó, mert addig se kényszerül szellemi és érzelmi működésének ismeretlen pályáira, ahol eltévedne. Ha nem tevékenykedne megszokottan és örökké, a tünődés, a gondolkodás idegen világába tévedne, ahol magában és a környezetében is sok olyasmit látna meg, ami zavarba ejtené. Ez veszedelmes számára, olykor egyenesen öngyilkosság. Milyen jó, hogy amíg a munkahelyén serénykedik, elkerüli ezeket a veszélyeket. Bolond lenne éppen a „szabad” idejében belesétálni a szellem és az érzések csapdáiba. Pedig nem rossz játék a heverészás, a tünődés, nem bolondság feltenni magunknak megválaszolhatatlan kérdéseket. Valójában ez az egyetlen, ami megmenthet minket a bárgyúságtól, a munka és a szabadidő-programok elhülyítő hatásától. Ha jól belegondolunk, a tétlen szemlélődés, álmodás a legmértöbb emberi tevékenység. És a legolcsóbb is. Na és ilyenkor tart bennünket legkevésbé rabságában az idő.

Agyonütni az időt – ez ma a legfontosabb tennivaló.

Ha a wellness jellegű akcióprogramok után netán még maradna valamennyi agyonütésre váró szabad időnk, akkor mondjuk, elmehetünk egy moziba. Egy hosszú filmmel elég jól agyonüthetjük az időt. (Talán azért is olyan hosszúak mostanában a filmek, hogy ez mindig jól sikerüljön.) De mivel nem azért megyünk oda, mert érdekesnek, izgalmasnak gondoljuk megismerni mások elképzeléseit a világról, így ez valóban unaloműzés csupán. Am hatékony és veszélytelen

unalomúzás, mert ebben az esetben – a filmek túlnyomó többségét tekintve – bizonyos, hogy nem támadnak bennünk kérdések, gondolatok. Ha azonban a film véletlenül mégis kérdéseket tesz föl (akár csak úgy általában), s nem engedi, hogy gondolattalanul menjünk tovább, máris megint ott tartunk, hogy nincs ún. szabad idő, oda a ráérés, a gondtalanság. A jó válaszokra ugyanis nem létezik elegendő idő. Ha tisztességesen akarunk megfelelni akár a legegyszerűbb kérdésre is, akkor nagyon könnyen eljuthatunk, mondjuk, az ontológiáig, s attól fogva örökös, izgatott töprengéssé válik az életünk. És ha több életünk lenne, épp ilyen lenne valamennyi. Különös, hogy akik nem tűnődnek a világról, nem törik a fejüket jó kérdéseken és jó válaszokon, azoknak végtelennek, „agyonüthetetlennek” látszik a rendelkezésükre álló idő. Akiknek pedig tényleg szükségük lenne rá, mert tudnának vele mit kezdeni, azoknak meg soha nincs belőle elég.

A szabad idő agyonütése egyébként sokak életében épp olyan óriási erőfeszítéssel történik, mint a munkaidő eltöltése, túlélése. Másképpen fogalmazva, épp annyira rosszul érzik magukat szabadidejükben is, mint a munkahelyükön munkaidőben. Hiába nevezik wellness-programnak a szabadidő-programokat, vagyis hiába tesznek egyenlőségelet a könnyű, jó élet és a szabadidő közé, ez is épp olyan izzadságszagú náluk, mint a robot. Sőt, talán nagyobb munkával valósul meg egy-egy ilyen szabadon választott program, mint a kötelező. Ez azért fordulhat elő, mert mind a kettőben a mindenáron való teljesítés erőfeszítése van jelen. Munkaidőben is, szabad időben is teljesítünk. Munkaidőben a munkaerőnk maximális kihasználtsága valósul meg, szabad időben a „munkaerőnk tervszerű újratermelése”. Megint csak megkérdezhetjük: miféle szabad időről beszélünk tehát? Vagy halálra unjuk, vagy halálra dolgozzuk magunkat munkaidőben és „szabad időben” egyformán. Egyik sem igazán méltó időtöltés.

Időt nyer – ez is egy képtelen nyugati fogalom. Az egész nyugati kultúra erre a törekvésre épül. Ha előbb készülünk el valamivel, mint amennyi időt szántunk rá, akkor időt nyerünk. Így érezzük, ezt valljuk, ezt mondjuk. Hát rosszul mondjuk, mert nem nyerünk időt, időt nem lehet nyerni. Ugyan honnan nyernénk?

Hogy semmivel sem érdemes sietni, azt keleten – még a mai keleten is – jól láthatja az ember. Mert ha a többi nem siet, akkor te sem tudsz sietni. Sőt, még haladni is képtelenség. Például egy távolsági autóbuszjegyet megvenni, még a legjobb infrastruktúrájú indiai városban, Delhiben is gyakran egy napba telik. És akkor még egyáltalán nem biztos, hogy az a busz másnap tényleg ott lesz a megállóban, valóban elindul, és valóban akkor ér úti céljához, amikorra ígérték. Éppen ezért Indiában jobb, ha az ember nem is gondol rá, hogy mikor ér oda valahová. Az sem biztos, hogy odaér egyáltalán.

Elmesélek egy esetet, ami velem történt meg azon a tájon. Az eseményeknek ún. történelmi, sőt történelem előtti okai vannak. Az indiai szubkontinens, úgy hatvanmillió évvel ezelőtt, nekiütközött az eurázsiai kontinensnek, és ez az ütközés – ami egyébként létrehozta a Himaláját – még ma is tart. Az ütközéstől még ma is gyűrődnek és egyre magasabbak a hegyek. Észak-Indiában évente egy egész centimétert is nőnek. Az örökös mozgás miatt ezért lehetetlenség ott utakat építeni. Ha India a leggazdagabb állam lenne a világon, akkor sem lenne érdemes jó utakat építenie, mert a hegy ledobja magáról az aszfaltot. Ráadásul a monszun

is időnként mossa alá a földet, hogy a hegy könnyebben megszabaduljon tőle. Errefelé tehát bármikor megmozdulhat akár egy fél hegy, ami maga alá temetheti az utakat vagy bármit, ami az útjába akad. Egy arra járó buszt tehát számtalan meglepetés érhet. Mint ahogy engem is ért egyszer. Egy kanyarban fölborult a buszunk. Senki sem lepődött meg különösebben, Indiában ez olykor – éppen a hegyek folytonos mozgása és a monszun miatt – hozzá tartozik az utazáshoz. Nagy baj velünk sem történt, senki nem sérült meg, de hát az összetört busz mégsem tudott tovább menni. Viszonylag gyorsan hoztak ugyan két elefántot, amelyekkel fölállították, de a busz nem indult el. Akkor odajött az egész falu, és megtanácskozták, hogy mit kell tenni. Kinyitották a motorháztetőt és mindenki mondott valamit. Közben kiszereletek alkatrészeket. Estére azt vettem észre, hogy a busz motorjából már semmi sincs. Mindenki elvitt valahová egy alkatrészt, amit másnap aztán visszahoztak és vissza is raktak valahogy. De a busz mégsem indult el. Akkor még valamit kitaláltak, és megint széthordták a buszt, közben hoztak a szomszéd faluból újabb segítőket, akiknek szintén volt véleményük a dolgról, és akadt is náluk ilyen-olyan szerszám, ha netán kellene. Dolgoztak egész nap, mi, utasok pedig még egy éjszakát ott aludtunk a faluban. Ám harmadnapra végre elindult a busz. Fölszálltunk, elhelyezkedtünk, mintha mi sem történt volna, mentünk tovább. Nem is történt valójában semmi fontos, mert hiszen mindenki odaért, ahová elindult, minden úgy lett, ahogy terveztük, csak éppen három nappal később. Senki nem vette zokon, mert senki nem sietett. Mindenki tudta, hogy megvárják, s akik vártak, azok is tudták, hogy akinek fontos, az odaér.

Szóval, errefelé jobb, ha az ember nem tervezi, hogy mikor éri el az úti célját. Vagy tervezze, de ne lepődjön meg, ha nem ér oda „idejében”. Azon a tájon, bármikor történik is, idejében történik minden. Ezért nem siet senki. És ha ők nem sietnek, akkor a te életed is lelassul magától. Ez óriási megkönnyebbülést jelent. Teljesen mindegy, hogy itt vagyok még valahol, vagy már ott, ahová éppen igyekszem. Ez valami olyan szabadságérzetet ad, éppen az időben olyan mérhetetlen gazdagságot, amitől az ember megmámorosodik. Pillanatok alatt megszédül ennek a gazdagságnak a birtokában, és ad absurdum, odáig is eljuthat gondolatban, hogy azt mondja: ha úgyis mindegy, hogy itt vagyok-e vagy máshol, akkor minek is menjek bárhová? A létezés relativitásának valami olyan tökéletes, kézzelfogható bizonyítékát adják az ilyen körülmények (és a hozzájuk tartozó természeti környezet), hogy nem kezdesz el iparkodni céltudatosan sehová, hanem ott, ahol éppen vagy, ott igyekszel teljes életet élni. Ilyesmire taníthatja, döbentheti rá az embert egy felborult busz, vagy az útra csúszott hegy, amelynek az „eltakarítása” hetekbe, sőt hónapokba is telhet. Szóval, itt kénytelen vagy az idő gazdagságában élni. Lelassulsz, lecsillapsz, és ilyenkor egyszer csak megjelenik az ember igazi természete, kiderül, hogy képesek vagyunk a tűnődésre. Ebben a helyzetben végre magunkkal is találkozunk, ráadásul élvezni is tudjuk ezt a kapcsolatot. Nem túlzás arra a következtetésre jutni, hogy nincs szükségünk más lélemtényre, nem is olyan fontos nekünk semmiféle utazás.

Na most már csak az a kérdés, hogy hová vezet a tűnődés. Valószínűleg sehová. De a létezést, vagy a létezésről tudható dolgokat valamennyire mégiscsak megismerhetjük általa, vagy legalább a közelükbe juthatunk. És ez vonzó ígéret,

ami megint csak csillapítja, fékezi az embert. Ha ott maradok, ahol vagyok, és erősen elgondolkodom azon, amit látok, talán megtudok valamit, amit eddig még nem tudtam. Arra biztat, bátorít, hogy maradjak a fenekemen. Hihetetlenül kitágul a világ, ha az ember nem rohángal benne összevissza, hanem épphogy egy helyben marad. Tudták ezt a régi Kelet bölcselei is, egyikük így fogalmazta meg ezt a különös, talán paradox élményt:

*Lótusz szirmába hull a világ,
rizsszemből nyílik a távolság.
Egyet lépsz: a végtelenben jársz,
tízszázat lépsz: csak egy helyben állsz.*

– Ezek szerint elmondható, hogy a lelassult időben megváltozik az életminőség. Ha pedig így van, akkor talán az energiák is másként működhetnek. Lehet, hogy ezért elegendő az a néhány száraz kóro egy több mázsás jak életben tartásához a Himalájában?

– Ez valóban így van, fiziológiailag is igazolható. Legalábbis az emberi szervezet képes anyagivá alakítani nem kézzelfogható, megragadható anyagi „dolgozat”. A tibeti szerzetes remeték például olykor nem is táplálkoznak. Mintha teljességgel valamiféle szellemiből élnének. Különös dolgokat művelnek a szervezetükkel, ilyenkor szokták emlegetni például a hófejesztési gyakorlatot, a *tumót* is. A jelenlegi dalai láma közvetítésével még az 1970-es években végeztek kísérleteket ezekről a jelenségekről a Harvard Egyetem kutatói. Ők is igazolták különös eredményeiket, pedig eleinte alig hittek a szemüknek. Ha valaki nem tudná: a tibeti szerzetesek 10 Celsius-fokkal megemelték a testük hőmérsékletét (47 fokra!), miközben odakint fagypontra volt a hőmérséklet. Az amerikai dokik minden szóba jöhető testnyílásban lázmérővel mérték a gyakorlók testhőmérsékletét. Mindenütt ugyanazt az eredményt kapták. Feltételezik, hogy a remeték a szervezet barnazsír-tartalékait égették el ilyenkor, ám azt máig nem tudják, hogy az ebből keletkező magas láz miért nem okozott semmiféle kárt. „Normális” esetben már a kevéssel 40 fok fölötti testhőmérséklet is végzetes lehet. Na és honnan van ennyi barnazsír-tartalékuk a remetéknek? Honnan, miből tudják gyakran és tartósan előállítani ezt a hőmérsékletet?

Hasonló kérdés a jak „működése” is. Tudomásom szerint őket még senki sem vizsgálta, így aztán valóban nagy titok, hogy a több mázsás óriás állat, hogyan is éri be azzal a néhány száz száraz kóroval, ami a tibeti hegyek közt 5000 méteres magasságban még megterem. Mert más tápláléka ott nemigen akad. Mégis él, az a kevés növény táplálja hatalmas szervezetét. Vagy ki tudja? Talán ő is szellemi energiákat alakít át anyagivá. Végül is ráér. Amikor az emberek nem gyötrik, piszkálják, lehet, hogy szellemi életet él. Összpontosítással állít elő energiát. Erre még senki nem cáfolt rá igazán. Én sem merném sem állítani, sem cáfolni. Tűnődni viszont ezen is érdemes, izgalmas dolog.

– *Veled is történtek megmagyarázhatatlan dolgok?*

– Valójában egyetlen konkrét eset történt velem eddigi életemben, amire kerestem, de nem találtam a magyarázatot. Ez azonban olyan hihetetlen, hogy el se merem mondani. Nem vagyok misztikus semmilyen értelemben, sőt, ha

jól megnézem magam, még vallásos sem. Persze többfelé találtam rokonszenves bölcséleti megállapításokat különböző vallásokban, de egyiknek a rendszere sem határozza meg egészen a világlátásomat. Lehet, hogy én csak tűnődő vagyok. Misztikus kapcsolatom semmivel sincsen. Ha lenne, már biztosan régen magyarázatot találtam volna a következő furcsa esetre, ami Pekingben történt meg velem.

Jó tíz éve, egy osztályon felüli szálloda 17. emeleti szobájában laktam. Ebben a magasságban nem volt már egyetlen egy szomszédos épület sem a környéken. Az ablakot épp csak résnyire hagytam nyitva, s a nagy meleget állandó hideg vizes zuhanyozásokkal próbáltam elviselhetőbbé tenni. A hőséget leszámítva egészen jól éreztem magam, nagyszerű szálloda volt, se rovar, se más élősködők nem tűntek föl sehol, minden tiszta, rendezett volt. Baleset nem érhetett. Egy este az ágyam szélén üldögélve írogattam, a másnapi munkámra készültem. Azt hittem, hogy a hajamból csöpög a zuhanyozás után a víz, ezért folyton törölgettem a homlokomat a kezemmel, amit oda se figyelve a nadrágomba töröltem. Egyszer csak azt látom, hogy a nadrágom csupa vér. Teljesen megrémültem, felugrottam és berohantam a fürdőszobába megnézni, hogy mi az ördög ez. Hatalmas vágást láttam a homlokomon a tükörben. Egy ipszilón alakú nyílásból bugyogott a vér. De annyi vér, hogy jutott belőle mindenhová. Az egész szobát, fürdőszobát elázattam. Nyomkodtam rá a vizes törülközőt, de semmit sem csillapodott. Mint egy forrásból, úgy buzgott a vér a sebből. Aztán egyszer csak elállt, és maradt a homlokomon egy szép ipszilón alakú varrat. Mellesleg, fordítva ugyan, de ez az ember jelentésű kínai írásjegy. (Máig nem gondolom, hogy ez jelenthetett valamit abban a helyzetben.) A tibetológussal megtörténhet, hogy egy kínai véletlenül megharagszik rá, mert azt hiszi, hogy a rosszat jött keresni Kínába, a szegény tibetiek elnyomóinak készül szemrehányást tenni, de még sohasem hallottam ilyet. És elvben a másik oldalról is érheti az embert meglepetés, nem értvén esetleg, hogy mit barátkozik egy tibetológus a kínaiakkal? Az ember tehát megsérülhet egy efféle elképzelt konfliktusból adódóan is, de nem a tizenhetedik emeleten, teljesen egyedül, egy csukott ablaknál írogatva. Vagy ráeshet egy rovar, egy skorpió valamelyik rosszabb szállodában. Szóval minden megtörténhet elvben, de ez nem olyan szálloda és nem olyan helyzet volt.

Ebből tehát nem lehetett megmagyarázni a történeteket, ám ez akkor nem is nagyon érdekelt. Az ipszilón alakú seb tehát még egy kis ideig vérzett, aztán szépen becsukódott és maradt a helyén egy rendes forradás. Megnyugodtam, lefeküdtem, elaludtam. Másnap reggel persze még mindig ott volt a seb. Mindenki kérdezgette is napokig, hogy mi az. Mivel én is kerékpárral közlekedtem a városban, így hát azt mondtam, hogy biciklibaleset történt velem. Belecsapódott egy ág az arcomba. Elhitték, aztán hagytuk az egészet, el is felejtettük. De engem csak piszkált a dolog. Amikor hazajöttem, szóltam egy belgyógyász barátomnak, hogy csináljunk vérvizsgálatot, hátha valamit megtudunk. (Mást nemigen csinálhatunk.) Kína-szindrómának neveztük el a dolgot, elég sokat töprengtünk tehetetlenül. Aztán elkészült a vérkép, de nem derült ki belőle a világon semmi. Később elmeséltem Szerb Klárinak – Szerb Antal özvegyének – is, akinek a fia, Szerb János szintén tibetológus volt. Miután végighallgatta a történetemet, és ez már

aztán végképp hihetetlen, a következőt mesélte el. Ő ugyanaznap éjjel, amikor ez velem történt, arra ébredt álmából, hogy a combján nyílt egy seb, egy ipszilon alakú seb, amiből dőlt a vér. Aztán egyszer csak elállt a vérzés, a seb becsukódott és begyógyult. Kláriveral egyébként egyáltalán nem volt szoros a kapcsolatunk. A fia alapítványát vezette az egyik közös barátunk, és ennek az ügyében kerestem fel olykor. Tehát egyáltalán nem mondható, hogy valami közös, elmélyült és misztikus kapcsolatban álltunk volna, ami, mondjuk, magyarázatul szolgálhatott volna minderre. Végül félretettük a dolgot, mondván, vagy kinevetjük magunkat, vagy belebolondulunk, ha túl sokat töprengünk rajta. Se nála, se nálam nem volt semmiféle következménye vagy folytatása a dolognak.

Ez is valahogy köthető az időhöz, különös egyidejűsége a két esetnek mindenképpen figyelemre méltó. De sokkal konkrétabb kérdés az, hogy miféle fizikai lehetetlenség ennyi vért veszíteni minden következmény nélkül. Sokkal kevesebb vérvesztéségtől is elájul az ember, és napokig gyengélkedik utána. Csak a tüdőben hosszú percekig néztem, hogyan bugyog a sebemből a vér. A szállodások másnap teljesen elképedtek, amikor megmutattam nekik a szobát és a fürdőszobát. Egy ideig tanakodtak, hogy hívják-e a rendőrséget, de mivel senki nem halt meg, sőt én sem panaszosként vagy kárvallottként meséltem el nekik a történetemet, inkább szépen kitakarították a „helyszínt”. Attól fogva azonban egy kicsit furcsán néztek rám. Ahogy most te is.

Az ember szellemi és fizikai létezése, ugye, egészen különleges csodákat produkál néha. A legfontosabb dolgok megmagyarázhatatlanok. De valójában nem is a megmagyarázhatatlanok gyanúsak nekem, hanem a megmagyarázhatók. Mert azokkal valami soha nincs egészen rendben. Vagy rosszul magyarázzuk, konkrétá tesszük a dolgokat (holott közülük nagyon kevés ragadható meg egyértelműen, határozottan), vagy nem is léteznek ezek a dolgok egyáltalán, és kitalálunk helyettük valami mást. Valami megmagyarázhatót, megragadhatót. De ebben a pekingi esetben még a legnagyobb fantáziálással sem tudtam semmit kitalálni. Se jó, se rossz magyarázatot, se valamilyen „csúsztatást”. Maradt azóta is a teljes homály.

Ami azért jó, mert így nincs vele semmi tennivaló. Legfeljebb tűnődni lehet ezen is, mint annyi minden máson. És egyelőre biztonságosan, mert nincs hozzá túl sok szabad idő. Ha lenne, akkor máris életveszélyessé válna az efféle tűnődés. Akkor az emberek ennél egyszerűbb történeteken is addig törnének a fejüket, amíg be nem csavarodnának teljesen. Valószínűleg én is erre a sorsra jutnék.

– *Az elmondottak alapján kicsit finomítanám a ráérő idő fogalmát szabadon eltöltött időre. Mit is tehetnének benne és vele? Te például mit teszel?*

– Amikor az ember magával van elfoglalva, akkor helyes célra fordítja az időt. De sokkal jobb, ha ez nem az ún. ráérés idejében történik, a fölöslegessé vált, a munka után megmaradó időben, hanem erre kellene áldoznunk a legtöbbet. Ez kellene, hogy a legfontosabb, legfőbb tevékenységünk legyen. Ha valaki *ráér*, az manapság leginkább azt jelenti, hogy unatkozik. Nem dolgozik, nem létfenntartó munkával, nem a kötelességei teljesítésével, nem az elvárt feladatok megoldásával van elfoglalva. Ezt nevezi a köznyelv ráérésnek. Én úgy gondolom, hogy éppen fordítva kellene berendezkednünk. Arra kellene ráérnünk, hogy a

magunkra fordított időn kívül legyen időnk megteremteni az életünk feltételeit. Ilyenkor a munkára, a pénzkeresésre érünk rá „szabad időnkben”. Az összes többi időnkben pedig, amikor erre nem érünk rá, magunkkal lehetnénk és elheverhetnénk szépen.

Ebben a kötelességektől mentes időben nem kellene koncentrálnunk; nem kellene összeszedettnnek lennünk; nem kellene az elvárásoknak megfelelően öltözködnünk, viselkednünk; egyáltalán nem kellene semminek sem megfelelnünk. Tökéletesen magunk lehetnénk – a legtermészetesebb állapotunkban. De hát ez túl szép, egészen idilli lenne. Olyan idilli, mint az állatok élete. Mert ők tudják ezt, csak akkor „dolgoznak” a létfenntartásukért, amikor szükséges. A mi alkotó, teremtő munkálkodásunk, dolgozásunk egyáltalán nem emlékeztet a természeti lények életvezetésére. A munkát az emberen kívül minden természeti lény minimál-programban végzi. A természetben létezők csak az elég fogalmát ismerik, a sok fogalmát nem. Nem csinálnak az elégnél többet semmiből.

Amikor nem halmozok fel, nem gyűjtök, nem gyarapítok az elegendőn túl semmit (beleértve a szellemi kincsek halmozását is), akkor vagyok tehát emberként is természeti lény. Ez lenne az alapállapot, ez lenne az ember természetes állapota, nem pedig a teremtő, az alkotó tevékenység. A teremtő Isten azonban teremtő embert teremtett. Valamiért elvette tőle a természeti lény természettel való természetes viszonyát, és ezzel a rögeszmés alkotó-teremtő programmal belekényszerítette a műkörnyezet örökös építésébe. Erre nem szabadna több időt fordítania, mint amennyit biztonsága és kényelme megteremtése igényelne, ám mára mégis egy csúcsra járatott, óriási ipari civilizációs infrastruktúrát hozott létre, amelynek minden terhét minden pillanatban cipeli a hátán. Örökös erőfeszítéssel tartja fenn a működését, és ezzel egyidejűleg folyamatos tökéletesítésén fáradozik, abban a hitben, hogy ezáltal még biztonságosabbá és még kényelmesebbé teszi az életét. Valójában azonban az ipari civilizációs környezet és az attól való függés teljes egészében megszünteti az embernek mint természeti lénynek a létfeltételeit, s a természettel együtt önmaga természetes szellemi létezésének a feltételeit is. Mert hiszen minden szellemi erejével az infrastruktúra működésére figyel, miközben magáról már nem is vesz tudomást. Nincs rá ideje. Így hát nem is találkozik magával. Úgy hal meg, hogy azt sem tudja, kinek az életét élte. Egy természeti lény életét kellett volna élnie, ám helyett egy teremtőprogram szolgáltatásban töltötte élete minden percét.

Ha ebben a rabságban mégis lenne szabad vagy ráérő időnk, akkor annak óráiban talán néha vissza kellene álmodnunk azt a természeti lényt, ami valaha volt az ember. Mert az elméjével már úgysem lenne képes újratemteni vagy rekonstruálni azt, de megálmodni talán még lehetséges. Ebben nincs semmi misztika vagy költőiség, csupán arra gondolok, hogy öntudatlanul, az elme spekulációja, erőfeszítése nélkül talán könnyebben fel tudjuk ismerni természetes állapotainkat. Én például, és most következne végre a kérdésedre a válasz, egészen könnyen és gyorsan el tudom felejtani a mai civilizációmban kötelezően vállalt szerepeimet.

Rövid időre is kiszakadva a városi tevékenységből, szinte azonnal visszazuhanok a tétlen létezésbe, és valamilyen fűszál, vagy bokorszerű életet kezdek

élni. Tökéletesen elfelejtem a rutinnal gyakorolt gesztusokat is. Egyszerűen megfeledkezem róluk, mintha sohasem lettek volna birtokomban. Ha így elheverek valahol egy faluban, vagy egy távolabbi tájon hosszabb ideig nem találkozom emberekkel, akkor például elfelejtek köszönni. Nem tudom, hogy mit kell mondani egy találkozáskor. Zavarban vagyok, és óriási feladat szalonképesnek, udvariasnak lennem. Nem mintha nem akarnék megfelelni, de hát ilyenkor nem tudok kommunikálni. Elfelejttem a nyelveket is, ha hazatérek, és ránézek egy-egy helynévre, elakadok, mert nem tudom mit jelent, mit is kezdjek vele. Amikor pedig ezek után betévedek egy munkahelyre, és mondjuk, a liftben mondani kell valamit az ott álldogáló ismerős arcoknak, ami különben is nagyon nehéz (még ha olajozottan él is az ember liftező közösségekben), akkor vagyok igazán elveszett. A korábbi növényi állapotomból váratlanul bekerülni egy liftbe és ott megszólalni, hát ebbe mindannyiszor belehalok. Ezek a szenvedésekkel teli tapasztalatok arra tanítottak tehát, arra utalnak, hogy úgy látszik, az emberben megvan a képesség elfelejteni az összes emberi leleményt, az eszközök használatát. Ez lenne számomra az igazi visszatérés az ember előtti természetéhez, ami engem felettébb érdekel, olyannyira, hogy szeretnék ebben az állapotban minél többször és hosszabban létezni. Ezt tenném meg tehát minél többször, ezt a nagy utazást az ún. ráérő időmben, ha tehetném. Ha én dönthetnék a létezésem mikéntje felől, akkor talán azt is vállalnám, hogy egész életemben most már maradjak csak fűszál vagy bodzabokor. De hát senki sem dönthet ilyesmiről. Nincs birtokomban a döntés lehetősége, és főleg nincs az a lehetőség, hogy ki-be járjunk a különböző létezési formák között.

– *Soha, még az életünk kezdeti éveiben sem dönthetünk efelől?*

– Nem. A közösségek szóban és írásban létrejött szabályzata az emberi világban előírja a tevékenységet. Nem vonhatod ki magad belőle, mert nem tudsz megmaradni, nem tudod fenntartani magad. Még egy korty vizet, egy szem gyümölcsöt sem találsz könnyen, hogy azzal táplálkozz. A földgolyó mai állapotai nem teszik ezt lehetővé. Nincs olyan természeti környezet, ami természetesen létrehozná a létfenntartáshoz szükséges ételmet. Ahogy ez valaha volt. Ha valahol megterem valami magától, azt biztos, hogy leszedi valaki, és még az erdei gyümölcsökkel is könnyebben találkozunk a piacokon, mint a saját környezetünkben. Valaki megdolgozik azért, hogy ott legyenek, te meg dolgozz meg azért, hogy őt megfizethesd.

Akciószerűen talán teremthetünk olykor ilyen életet, de kiszakadni az egész emberi civilizációból nem lehetséges, még évi rendes szabadságunk idejére sem. Technikailag nem oldható meg. Nekem talán szerencsém van, hogy ez egyszer-egyszer mégis megtörténik velem, amikor hosszabb ideig nem találkozom emberekkel. De amikor épp erre vágyom, akkor szinte sohasem sikerül.

– *És mi történik veled ilyenkor?*

– Tulajdonképpen semmi. Azt hiszem magamról, hogy én tudom, milyen egy fűszál élete. Helyhez kötött életet él, szemben a többi, ahogy a buddhizmus fogalmazza, érző lényvel, amelyek örökké változtatják a helyüket. Egy néma érző lény, amelyik nem mozdul, és nem sokat töpreng azon, hogy miért ilyen a sorsa, elfogad mindent. Elfogadja az időjárás változásait, a ráhajtó traktorabroncsot,

az őt felfaló állatot. Ha lelegeli a birka, vagy eltaposta az ember, ha tud, kihajt újra. A gyökereiben tovább él, megmarad, nem siratja a létezését, a hajtásait. Tulajdonképpen roppant méltóságteljes létezés ez. Éli a rászabott, nagyon szűk kereteken belüli életét. Nem is vágyik többre, tud a képességei, a lehetőségei határaitól.

Olyankor én is így élek. Valaha nagyon sok időt töltöttem falun. Ha napokig nem mentem ki a házból, akkor már attól is elszoktam, hogy a vegyesboltig elmenjek. Reszkettem attól, hogy a növényitől teljesen eltérő (vagyis kommunikatívabb) szerepekben érintkezzem az emberekkel. Kiszolgáltatottnak éreztem magam közöttük, tudtam, hogy ügyetlenül viselkednék ilyen helyzetekben. Nem akartam megmutatni nekik, hogy ilyen is vagyok néha. Inkább napokig nem mentem el kenyérért, nem kockáztattam az érintkezés kellemetlenségét, ami persze belőlem fakadt, miattam volt. Szóval, mint a fű, úgy éltem ezekben a napokban akkor. Ha jött rám eső, jött, ha nem, nem. De megéltem valahogy, megmaradtam, néhány napig ez lehetséges volt.

Keleten sem a vallást, sem a művészetet, sem a tudományt, de még a köznapi életet sem lehet elválasztani egymástól. Ott mindez együtt létezik. Ami vallás, az irodalom is, hétköznapi gyakorlat és gondolkodási, világlátási mód is. Az emberi élet minden mozzanatában minden jelen van. A Távol-Kelet bölcselei azt mondják erre, hogy ez az állapot a tűnődő, szakszerűbben a meditatív életmód. Ki tudja? Az feltétlenül igaz, hogy a természettől, a benne lakozó istenségektől és a saját gondolataiktól átszellemülten, sőt a hozzájuk fűződő érzéseiktől is fűtötten élve a leghétköznapibb pillanatokban is nagyszerű, emelkedett dolog lehet. Ezt mi már nem ismerhetjük, vagy csak alig. Mi már az átszellemült, lázas állapotainkat is akciószerűen teremtyük meg, akciószerűen éljük. Mesterségesen teremtett helyzetekben gyakoroljuk a vallásainkat, tűnődünk vagy meditálunk. Ez sem rossz persze, de nem életmód, és főleg nem mindennapi, hétköznapi. Én például éppen ezért sohasem meditáltam, nem jógáztam. Az általam olvasott, és ehhez ajánlott technikák mögött mindig az emberi spekulációt véltem felfedezni. Úgy gondolom, hogy az elme tompított, de az érzékek kitágított működésében zavart okozhat a technikák, a segédszerek, és főleg az egyre gyakrabban hozzájuk tartozó serkentőszerek alkalmazása. Ezt a csendesen tűnődő, meditatív létezést az embernek is épp olyan tudattalanul kellene gyakorolnia, ahogy a rajta kívül létező összes más természeti lény teszi. Ha valami technikai trükkel hozza létre ezt az állapotot, akkor már nem erről van szó. Arról már nem is beszélve, hogy ennek a mesterségesen, erőfeszítéssel létrehozott állapotnak a későbbi fenntartása is csakis hasonlóan történhet. Mesterségesen és erőfeszítéssel. Az egész hamissá válik, még akkor is, ha Keleten is így csinálják. Pedig valószínű, hogy jól csinálják, vagy legalábbis valószínű, hogy amikor az ember magától már nem képes belezuhanni a természeti létezés formáiba, az „átszellemülésnek” ez az egyetlen lehetséges útja manapság. Hogy nincs is egészen rendben vele minden, arra utal az is, hogy se Nyugaton, se Keleten nem lehetséges egy rendes mestert találni hozzá. Se jógaoktatót, se egy (nyugati nyelven fogalmazva) átlagos pszichológust. A régi, ösztönösebben gyakorolható (keleti) technikákat elfelejtettük már, az újabbakat (a nyugatiakat) pedig még nem találtuk ki egészen. Így aztán

az ember élete nagyon anyagivá vált, szinte teljességében nélkülözi a szellemi, a szellemivel természetesen emelt életformát.

Kelet ma már jó fél évszázada a Nyugat életét éli. Ezért, amikor Keletről beszélünk, mindig a régi Keletre kell gondolnunk. Ma már ez nem létezik, sőt tragikusabban nem létezik, mint Nyugaton. Azért tragikusabban, mert nagyon hirtelen veszett el. Nyugaton utoljára Platónnál létezett, amikor még az ember állítólag képes volt ilyesmire, képes volt természeti lényként, a természetihez igazodva élni. Azóta szép lassan, de egy hosszú folyamat eredményeképpen annyi anyagi rakódott a lélekre, hogy ma már dermedt sötétségben, mozdulatlan-ságban él. Nehéz ebből kimozdulnia, ezen nem segítenek a minden más egyebet tökéletesen szolgáló gépeink. De legyünk őszinték, a Nyugat meg is dolgozott ezért. Két és fél évezred szorgalmas munkájával sikerült elérnie, hogy így éljünk a földgolyónak ezen a felén. Kelet valóban hirtelen, „importárként” kapta mind- ezt a Nyugattól. Egészen a 19. század végéig, a 20. század legelejéig, ők azért a korábbi ötezer évben gyakorolt és jól bevált életüket élték, a szellemi és az anyagi világban egyaránt. Aztán hirtelen megjelent nyugatról ez az új üdvttechnikának nevezett ipari civilizációs infrastruktúra és gondolkodásmód, a hozzá tartozó életvezetési gyakorlattal, ami egy pillanat alatt elvette tőlük azt, ami ötezer évig a sajátjuk volt.

Még olykor fölrel az ember falvakat és kolostorokat a mai keleti világban, amelyek emlékeztetnek a régi Kelet életére, de ezek is többnyire már csak díszletek. Azok az emberek, akik ott élnek, nem boldogok, és ha néha mégis elégedettnek érzik magukat, már nem úgy, ahogy régebben voltak azok.

Huszonöt évvel ezelőtt, amikor talán először jártam Nepálban, azt mondták a mi szemünkben legszegényebbnek látszó faluban is, hogy közöttük nincs szegény ember. Mindenkinek mindene megvan. Ma már ilyen falut se Nepálban, se Tibetben nem találsz. Már mindenhol láttak turistát, akinek a nyakában egy egész életnyi munkájuk értéke ott lógott, s a tévéműsorokból jól el tudták képzelni, mi mindenük van még otthon. Parabolaantennák már a tibeti házak tetején is vannak. Már ők is elhiszik, hogy amitől a nyugati embert boldognak látják, az majd őket is boldoggá teszi. A sokra való törekvéssel fertőződtek meg. Elfelejtették az *elég* fogalmát.

– *Milyen helyeken sikerült már létezned, ahogy te monddod, természeti lényként, még ha rövidebb időre is?*

– Ilyen hely több is volt a Himalájában, és volt egy Somogyacsán, ahol jó tíz évig volt egy kis házunk a falu szélén. Ott gyönyörű nyarakat töltöttünk a feleségemmel és a kicsi lányainkkal. Ha napokig nem mutatkoztunk a faluban, akkor sem jöttek be hozzánk. De mi sem zavartuk egymást. A lányok mindig találtak maguknak egy-egy virágot, bogarat vagy bármit, amivel elfoglalták magukat. Az érintkezéseink is egyszerűek voltak és könnyedek. Nem volt bennük semmi szándék, akarat, cél. Nem volt nevelés, oktatás, útmutatás. Én ott – ilyen körülmények között – tökéletesen az udvar egyik fűszálává vagy bodzabokrává tudtam változni. Nem kellett semmit sem tenni érte.

A Himalájában meg azért sikerült, mert ritkán lakott terület. Ott lehet igazán azt érezni, hogy az ember nélkül is jól meglenne a világ. Egyáltalán nem hiány-

zik sem a tájból, sem a te életedből. És te is szívesebben érzed ott magad bármi másnak, kőnek, fűszálnak. Ezeket nem nevezném sem misztikus, sem spirituális élményeknek, egyszerűen csak jó érzés, *na végre, magam vagyok, talán most tényleg az vagyok, aki vagyok!* De hogy ki vagyok valójában, hát azt sajnos még nem sikerült megtudnom. Nem volt rá elég időm. Nem tudom, mennyit kellene magunkkal lennünk ahhoz, hogy jól megismerje magát az ember.

– *Úgy is mondhatnám, hogy alkalmi ismerősöd vagy magadnak?*

– Valóban alkalmi kapcsolatban élünk magunkkal. Ha nemcsak alkalmi viszonyban élnénk, hanem már tudatos életünk elején kezdenénk sejteni, hogy kik is vagyunk, kivel kellene tartós, jó viszonyt teremtenünk, akkor mindjárt azt is tudnánk, hogy mi lenne a nekünk legmegfelelőbb, leginkább testhezálló foglalkozás, életmód a későbbiekben, amely akár a nyugati világ sűrűjében is tartós nyugalmat, boldogulást ígér. Mert most ugye (ha éppen nincs valamilyen gyerekkorunkban megmutatózó kiemelkedő képességünk, tehetségünk valamihez) csak azt vesszük számba felnőtt életünk kezdetén, hogy mi a választék a könnyű és gyors boldoguláshoz. Tehát nem magunkhoz képest vizsgálódunk, hanem azt nézzük, hogy mit lehet kapni gyorsan és olcsón, milyen foglalkozást, képzést, ami a jövőre nézve kecsegtető haszonnal jár. Nem magunkat nézzük, mert magunkat nem ismerjük. Legfeljebb addig jutunk el az önvizsgálatban, hogy mi az, ami nem vagyunk, mi nem lehet belőlünk valamilyen szembetűnő hiányosságunk miatt. De hogy egyébként mi van bennünk, annak felfedezésére nincs idő. Na most könnyen lehet, hogy én egy nagyon boldog pék lennék mondjuk, és nem egy fáradt orientalista, ha időben és elég gyakran találkoztam volna magammal, és fölismertem volna magamban az arra a munkára való hajlamot. Terhes feladatok hosszú sorát végezvén naphosszat, vagy egy életem át, elfárad az agyonhajszolt orvos, a gyári munkás és az orientalista is. Ezen a ponton pedig már teljesen mindegy, hogy ki miben fáradt el. Pékként vagy kertészként esetleg sohasem éreztem volna tehernek a munkát, és lehet, hogy soha nem éreztem volna értelmetlen fáradtságot sem. Hát én csak eddig jutottam el a magammal való találkozásaim során. Annak meg most már nem is lenne értelme, hogy azt firtassam, péknek, vagy esetleg valami másnak kellett volna-e lennem. Ennek tizenévesen kell kiderülnie. Akkor kellene, hogy mindannyian annyi időt töltsünk magunkkal, hogy később aztán ne juthassanak ilyen kellemetlen dolgok az eszünkbe.

– *Nálunk a tudásátadásnak és a megmérettetésnek az a lényege, hogy ki mennyit, milyen minőségben és milyen rövid idő alatt tudott beszippantani.*

Ez az, amit nemtudásnak nevez a távol-keleti bölcsélet. A tudás az, hogy tudom: az így megszerzett ismeretek, értéktelen ismeretek. A boldogulás, az elégedettség szempontjából hasznosíthatatlan és értelmezhetetlen, hogy mekkora hatalmas ismerettel bírok a (főként anyaginak tekintett) világról.

– *Akkor most mosolyogva vagy keseregve gondolsz arra, hogy orientalistaként hasznavehetetlen ismeretekkel bibelőlődsz nap mint nap?*

– Egyrészt mosolygok magamon, mert meg akartam ismerni a világban dolgozó rendet, a szabályt, hogy ahhoz igazodva majd könnyebben éljek, s látom már,

ez nem sikerült. Még az ennél egyszerűbb házi feladatainkat sem mindig tudjuk tökéletesen megoldani, a legegyszerűbb ontológiai kérdésekre is több mint egy helyes válasz létezik. Már ez is elég ahhoz, hogy elbizonytalanodjunk, föladjunk egy programot és a rögtönzést válasszuk. Nem sikerült tehát felismernem a rendet, hogy annak szellemében valósítsam meg az életemet, de hát ez nem keseríthet el. Szép volt a szándék, a kísérlet, de csak mosolyt érdemel az eredmény. Mint legtöbbünk életében. Viszont tudom már, hogy ez Kelet bölcseleinek sem sikerült igazán, ők is kísérletet végeztek csupán. Örökös homályban tapogatózunk, ez a sorsunk, nem juthatunk közelebb a boldogulás kérdésének ontológiai megválaszolásához. Ehhez a felismeréshez azonban társul más is: főhajtás a megismerhetetlen rend előtt, és valamiféle szánalom az ember kicsinyisége fölött. Ez egyáltalán nem bántja a méltóságomat. Sohasem hittem magamról, hogy én majd fölfedek valami fölfedhetlent. Ma már a keleti bölcselet sem törekszik erre (valójában nincs is mai keleti bölcselet), inkább a mai nyugati törekvések, iparkodás fékezésével, csillapításával törődnek azok, akik birtokában vannak a régi tanításoknak. Belátták, hogy többet nem tehetnek. Tehát a nemcselekvés buddhista programja például kudarcot vallott, most a minimális cselekvésen, a fékezett, a csillapított minimál-programon törnek a fejüket. Nagyon áldásos és fontos dolog ez. Itt még talán valami eredményt is el lehet érni.

Összefoglalva tehát keserűséget egyáltalán nem okoz, hogy orientalistaként megismerkedtem a régi Kelet világlátásával, az azokban a kultúrákban valaha élők életvezetési gyakorlatával. Viszont gyakran okoz örömet az, amikor erről mesélek itt-ott, és látom, hogy néhányan, akik érdeklődnek iránta, sikerrel alkalmazzák életükben a „keleti gondolatokat” mint a csillapítás eszközeit. Ilyenkor végre egy kicsit pék vagyok, és látom, hogy ízlik a zsemlem.

Kelet világlátásában egyébként az iméntin kívül rejlik még egy fontos tanítás. Az, hogy az egész létező világban az egyetlen valóság az idő. Minden, ami az időn kívül létezik, az ő játékszere csupán. Minden, de minden azért van a világon, hogy az idő, a legfőbb létező, megmutatkozhasson benne. A buddhizmus bölcseletének axiómája: a változás. Mi okozza a változást, mi a mozgató? Ez az örök kérdés. Amíg az anyagi világban keressük az egymással fizikai kontaktusban lévő anyagi részek viszonyát, addig megnyugtató választ nem kapunk erre. Csak akkor kaphatunk, ha kilépünk ebből a körből. És akkor máris ott találjuk az időt. Tehát az egész teremtett vagy nem teremtett világ azért létezik csupán, és azért változik örökké, azért van születés és azért van halál, hogy az idő megmutatkozhasson, megmutathassa magát, hogy azt mondhassa mindenben: itt vagyok. Az úgynevezett ráérő időről is hasznos dolog beszélgetni, de az időnek ez a fajta felvetése, vizsgálata izgalmasabb, sőt egyenesen borzongató.

Azért borzongató, mert ebből derül ki számomra, hogy az élet fő rendezője a halál. Tehát, a szerint élek, hogy mit gondolok a halálról, és milyen viszonyban vagyok vele. A halál minden kultúrában a legfontosabb szereplő, sőt főszereplő. Az élet mellékszereplő csupán. Visszafelé, a ránk szabott idő vége felől a halál rendez mindennapjaink perceit. És itt dől el, hogy mire érek rá az életemben és mire nem. A „ráérő időt” a halálfogalom és a halálhoz való viszonyom szerint

állapítom meg. Ha mondjuk vallásosan gondolkodom, és a halállal az erényt állítom szembe, vagyis azt mondom, úgy kell élnem, hogy a halál tisztán találjon, bármikor jön is értem, akkor úgy is élek, úgy kelek fel reggel, úgy fekszem le este. Az életem minden pillanatát e szerint szervezem. Ha nem vallásosan, hanem profán módon gondolkodom, akkor viszont a halállal az örömet állítom szembe, és úgy élek, hogy bármikor jön is, minden pillanatban jóllakottan találjon. Ne sajnáljak semmit sem itt hagyni, bármikor teli zsákkal induljak, ha indulni kell. Ez is meghatározza tehát életem minden pillanatát. Mindkét esetben oppozícióban állok a halállal, sőt elégtételt is akarok venni az elmúlásért. Létezik egy harmadik felfogás is, amelyik a halált nem tekinti fenyegetésnek, mint az előző két elgondolás, hanem azt mondja, lehet, hogy nincs is halál, vagy ha van, majd reinkarnálódok, újra születek, „túlélem” a halált. Ha tudnánk így gondolkodni, máris egy kicsit könnyebben élnénk. Az ehhez a felfogáshoz tartozó életvezetési gyakorlatban ugyanis nincs semmi erőfeszítés. Bármikor jöhet az elmúlás, vele szemben nincs tennivalóm, nem kell életművet építenem. Mindkét előző esetben viszont erőfeszítés van: az élet kötelező gyakorlatok hosszú sora. Az egyik azt írja elő nekem, hogy minden pillanatban erényes legyek, a másik azt, hogy minden pillanatban kötelező valamilyen „örömteli” hasznot, gyarapodást, sikert elkönyvelnem. Ez mind nagyon sok fáradsággal jár, és ezt mind a halállal szemben kell vállalnom. Míg a harmadik esetben egyáltalán nem kell ilyen erőfeszítéseket tennem, csak vagyok, amíg vagyok. Amíg ki nem derül, hogy te halál, tényleg vagy-e. Sőt, még abban is bízhatom, hogy kiderülhet, utánad még kellemesebbek lesznek az új testet öltéseim, mint az eddigiek, melyek között talán éppen ez a mostani a legrosszabb. Tiszta haszon lehet tehát a mai testemtől megszabadulni. Egyes (főként keleti) kultúrákban ilyen örömteli is lehet a várakozás. Különös viszont, hogy még ezekben a kultúrákban is, bármilyen könnyűnek látszik is a saját életünk és a saját halálunk (és valóban könnyebb is, mint máshol), mások halála itt is nehezebben viselhető. Tibetben a 6. dalai láma, aki annak ellenére, hogy képzett buddhista szerzetes volt, vagyis neki lett volna a legkönnyebb átlépni a halál okozta fájdalomra, így próbált könnyíteni a szenvedésén:

*A lelkem égi származék,
nem érinti a földi lét.
Szenvedése tűnő felhő,
az elborult ég látomás.*

Meg akarta győzni magát, hogy a földi élet és eseményei nem érintik őt. Ebben az életben minden fájdalmas érzés tűnő felhő. Vagy csak látomás, káprázat, tévedés, nem is valóság. Ugyanakkor egy másik versében őszintén bevallja:

*Holdarcát selyemkendővel
feded; lágyan rásimítod.
A Halál Ura, im ítélt.
Fájdalom tövise éget.*

A mai, a 14. dalai láma is írja önéletírásában, hogy milyen szörnyű fájdalmat okozott neki a mestere elvesztése, majd az édesanyja és a testvére halála. Most már állatokat sem tart, pedig imádta a cicákat. Szóval, a mások halálát minden kultúrában nehezebb elfogadni, mint a sajátunkét. Talán, ha időben a többiek tudomására hoznánk, hogy ez nekünk nem is olyan szörnyű, akkor nekik is könnyebb lenne. De attól sajnos nem tudjuk őket megkímélni, hogy a hiányunkkal ne okozzunk nekik fájdalmat.

Azt, hogy a halottnak, az eltávozottnak jó is lehet a halál, azt már nyugaton is egyre inkább kezdjük elfogadni, egyre bátrabban merjük hangoztatni, sőt hinni is, azt hiszem.

És mégis, a halál ténye az egész emberi létezés értelmét kétségessé teszi. Kicsiny, haszontalan, sőt szenvedésekkel teli, vagyis valóban teljesen értelmetlen vállalkozásnak látszik az élet, akárhonnán nézzük. S hogy ez keletről is épp ilyen, abból kiderül számunkra, hogy a buddhista felfogás is csak kétségbeesett spekuláció. Csupán vigasztalást ad az elmúlással szemben. Tulajdonképpen azt találta ki, hogy *nincs, nem létezik a halál*. Na de, ha ki kellett találni, hogy nem létezik, akkor előtte egy kicsit félni is kellett tőle.

És ilyen tekintetben a buddhizmus, mint minden más vallás, de a művészetek és a tudomány is, csupán vigasztalásnak tekinthető, nem megoldásnak. De hát valójában minden emberi tevékenység ezt a célt szolgálja: vigasztalást, enyhülést akar nyújtani az elkerülhetetlen elmúlással szemben. Amíg nem jön el az „időnk”, addig legyen jó, legyen szép és kényelmes, sőt legyen minél hosszabb az élet.

Buddha egyik tibeti neve *A Győzedelmesen Eltávozott*. Ennél többet, jobbat, szebbet, mint ez a név mond, azt hiszem, nem lehet mondani a halálról. Meghaltam ugyan, de legyőztem a földi kötődéseket – végre! Ez egyenlő az üdvözléssel, a megváltással. A buddhizmus tehát elég jól végiggondolt bölcselet, ami a létezését magát egy kis hibának, foltnak fogja fel a *nemlét* végtelenségén és tisztaságán. Vagyis a halállal kiküszöbölődik valami anomália a világban. Ez az anomália: a létezés. És ahogy ez megszűnik, tehát a halál rendet teremt, újra végtelenség és tisztaság támad. *A nemlét* a természetes állapot – vallják a buddhisták.

Csakhogy hiába hisszük el, hogy végtelen, tisztább és vonzóbb állapot a *nemlét*, sajnos nem ismerjük, nincsenek róla tapasztalataink. (Hacsak meditációban nem szerzünk élményt róla.) A létről azonban vannak ismereteink, s az bármilyen anomáliás és tisztátalan is, azért ismerős állapot, főleg a saját létünk, életünk. Ezért ragaszkodunk hozzá. Az elvesztéséért pedig – így vagy úgy – vigasztalódunk. Nem rossz találmány a választékban a buddhista bölcselet sem.

– *Úgy tűnik, hogy a halálról, a haldoklás folyamatáról talán a tibetiek tudnak a legtöbbet.*

– Hát igen, ezt gondoljuk, de nem igazán lehetünk erről meggyőződve. Sajnos nem nagyon értjük azokat a tibeti halottas könyveket, amelyeket ismerünk. Nagyon homályos értelműek a szövegek. Nem nyelvi hiányosságokról van itt szó, hanem az anyagon túli világ labirintusainak sötétjéről. Eltévedünk arrafelé, elhomályosul az elménk. Vannak ugyan tudós tibeti szerzetesek, akiket faggathatnánk a szövegek jelentéséről, de többnyire ők is bizonytalanok. A Nyugatot jól megtanulták (sokan már itt nőttek föl), viszont a saját kultúrájukat kezdik

felejtani. Legalábbis azokat a tapasztalatokat, amelyeket a halottas könyvek szerzői még bírtak, ők már nemigen bírják. A két születés közötti állapot (a *bardo*) 49 napos szertartásai még ma is a szemünk előtt játszódnak, de azokat a lámákat, akik a szertartásokat végzik, már hiába kérdezzük. A technikát örökölték ugyan, ám hogy mi is történik valójában az elhunyt lelkével, nem tudják világosan elénk tárni. Az ezekben a napokban megjelenő szereplők, démonok, istenségek mind allegorikus, szimbolikus alakok. Jelenleg képtelenségnek látszik pontosan megállapítani a megjelenésük okát, funkcióikat, feladataikat, vagyis a „gyakorlati” szerepüket. Vagy elfelejtették a hagyományaikat a szertartásokat máig végző tibeti lámák, vagy feltételezhető az is, hogy akik papírra vetették, azok is csak homályos fogalmakkal bírtak, és olykor a képzeletük diktálta a szövegek ilyen (költői) megfogalmazását. Valójában nem is a szertartást végzőktől, sokkal inkább a mindkét kultúrában jártas szerzetesektől várhatjuk leginkább ennek a kiderítését.

– *Ha hiteles választ kaphatnál egy kérdésedre, mi az, amit soha nem tennél fel?*

– Egészen biztosan nem szeretném tudni, hogy van-e eleve elrendelés. Másképp megfogalmazva, tudható-e, hogy bármelyikünk élete is előre meg van-e írva, vagy legalább a határait meghúzta-e valaki vagy valami. Testi létezésünk végső határaitól tényleg nem szeretnék semmit tudni. Magyarul: nem lenne jó, ha tudnám, meddig élek, és meddig élnek körülöttem mai társaim.